

JANUSZ MAŁŁEK (Toruń)

Ze studiów nad dwuizbowym systemem reprezentacji w Prusach Zakonnych, Prusach Królewskich i Prusach Książęcych od XV do XVIII wieku

W 1981 r. na konferencji *Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen* prof. Helmut G. Koenigsberger wygłosił referat wprowadzający pt. *Formen und Tendenzen des Europäischen Ständewesens im 16. und 17. Jahrhundert*¹. Dla naszych dalszych rozważań niezwykle ważna jest opinia Koenigsbergera, znakomitego znawcy reprezentacji stanowych w Europie, o typologii ustroju stanowego. Píše on: „Typologische Forschungen, die Parlamentgeschichte auf soziale Struktur und Strukturwandlungen beziehen, bleiben weiter notwendig. Man muss sich nur darüber klar sein, dass sie nie Modelle für eine historische Gesamtheit abgeben können”². Opinia ta zasługuje na specjalną uwagę, gdyż ostatnio słyszy się głosy krytyczne o typologii ustroju stanowego w ujęciu Ottona Hintzego. Dał temu wyraz wybitny polski historyk Antoni Mączak w książce *Rządzący i rządzeni*, pisząc tak: „Schemat Hintzego przeszedł z warsztatów historyków ustroju do opracowań historyków historiografii, dzieląc los większości prostych schematów interpretacyjnych”³. Opinia ta wydaje się zbyt krzywdząca dla O. Hintzego, którego *Typologie* stanowią „punkt odniesienia” lub „punkt wyjścia” dla badaczy podejmujących badania w zakresie typologii ustroju stanowego. Wydaje się, że szukanie „modelu” ustroju stanowego fascynowało i fascynuje nadal historyków. Przypomnę tutaj kilku wybitniejszych autorów.

¹ H.G. Koenigsberger, *Formen und Tendenzen des europäischen Ständewesens im 16. und 17. Jahrhundert. Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen. Ergebnisse einer Internationalen Fachtagung*. Herausgegeben von Peter Baumgart unter Mitarbeit von Jürgen Schmädke, Berlin-New York 1983, s. 19-31.

² Ibidem, s. 28.

³ A. Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986, s. 37.

Początek dał Otto Gierke⁴, w r. 1886 wyróżniając 2 typy zgromadzeń stanowych: anglosaski i francuski. Zasadniczy impuls tym badaniom dał jednak wspomniany już wyżej O. Hintze⁵ w znakomitym, syntetycznym studium *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*. Hintze wyobrébnił — jak wiadomo — 2 typy zgromadzeń stanowych w Europie: pierwszy — dwuizbowy (*Zweikammersystem*), tu klasycznym przykładem był typ funkcjonujący w Anglii, który miał obejmować, jego zdaniem, państwa peryferyjne (*Randländer*), a więc Danię, Norwegię, Szwecję, Polskę, Czechy i Węgry; drugi — trzyizbowy (*Dreikammersystem*), typowy dla Francji, państw korony Aragońskiej, Neapolu i Sycylii. Szczególnie interesujące było jego spostrzeżenie odnośnie umieszczenia Niemiec w tym schemacie. Otóż Hintze uważał, że linia Łaby dzieli poszczególne księstwa Rzeszy w kwestii przynależności do wyróżnionych dwóch typów zgromadzeń stanowych. I tak księstwa na zachód od Łaby reprezentowały z reguły typ „francuski”, 3-izbowy, a księstwa na wschód od Łaby typ „angielski”, 2-izbowy. Sam sejm Rzeszy (*Reichstag*) zbliżał się do typu francuskiego⁶. Ta klasyfikacja doczekała się poważnej krytyki i znacznych korekt dokonanych przez H. Koenigsbergera⁷. Najważniejsze w tej krytyce było wskazanie na pominięcie w typologii Hintzego Niderlandów, które miały przedstawicielstwa stanowe zarówno jedno-, dwu- jak i trzyizbowe⁸. W opinii Gerharda Oestereicha⁹ typologia ta jest jednak aktualna dla niemieckiego terytorium do dziś. Do badań nad typologią zgromadzeń stanowych interesującą propozycję przedstawił na posiedzeniu Międzynarodowej Komisji Zgromadzeń Stanowych w Moskwie w roku 1970 Karol Górski¹⁰. Zaproponował on dwa sposoby rozpatrywania zgromadzeń stanowych, albo w dłuższym ciągu chronologicznym (*ein Längsschnitt*) albo w pewnym momencie czasowym, ale na szerszej przestrzeni (*ein Querschnitt*). To pierwsze podejście zakłada rekonstrukcję dynamiki i ewolucji, to drugie ujęcie ma charakter statyczny a zarazem porównawczy. Ujęcie typu *ein Querschnitt* znalazło zastosowanie m.in. w artykule Karola Górskiego, *Die Anfänge des Ständewesens im Nord- und Ostmitteleuropa im Mittelalter*¹¹. Na szczególną uwagę zasługuje

⁴ O. Gierke, *Les théories politiques du Moyen Age*, trad. du Pange, Paris 1914.

⁵ O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes* (1930), w: O. Hintze, *Feudalismus — Kapitalismus*. Herausgegeben und eingeleitet von Gerhard Oestereich, Göttingen 1970, s. 48-67.

⁶ Ibidem, s. 52.

⁷ H.G. Koenigsberger, *Dominium regale or Dominium Politicum et Regale. Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe* (1975), w: *Politicians and Virtuosi. Essays in Early Modern History*, London 1986, s. 1-25.

⁸ Ibidem, s. 7-8.

⁹ G. Oestereich, *Ständestaat und Ständewesen im Verk Otto Hintze*, w: *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*, Göttingen 1969, s. 56-71, zwłaszcza s. 68.

¹⁰ K. Górski, *Institutions représentatives et émancipation de la noblesse. Pour une typologie des assemblées d'Etats au XVe siècle*, XIII Congrès International des Sciences Historiques, Varsovie 1975, s. 133-147.

¹¹ K. Górski, *Die Anfänge des Ständewesens im Nord — und Ostmitteleuropa im Mittelalter*, Anciens Pays et Assemblies d'Etats, XL Standen en landen, Bruxelles 1966, s. 43-59, w wersji angielskiej, *The Beginnings of the System of Estates [Ständewesens] in the Baltic Area and in Some*

studium V. Bloockmansa¹², traktujące o typologii zgromadzeń stanowych w średniowiecznej Europie ze szczególnym uwzględnieniem czynnika społeczno-gospodarczego. Wreszcie, wart jest zauważenia artykuł Kazimierza Orzechowskiego¹³ proponujący nową systematykę zgromadzeń stanowych.

Moje ujęcie nie ma ambicji nowatorskich. Nawiązując do schematu Hintzego o bikameralizmie na wschód od Łaby a zwłaszcza do jednej z pozycji Karola Górskiego, aby badać przemiany ustroju stanowego w dłuższym ciągu chronologicznym (w przekroju podłużnym) pragnę rozpatrzyć zagadnienie bikameralizmu dla całych Prus w wiekach od XV do XVIII włącznie. Dziejami bikameralizmu w Prusach w takim ujęciu nikt się dotychczas nie zajmował. Tymczasem stan badań jest na tyle zaawansowany, iż istnieje szansa na syntezę. Nie sposób w tak krótkim artykule bliżej scharakteryzować zarówno dostępne nam źródła i literaturę zwłaszcza, iż omawiałem ją w pewnej mierze w czasopiśmie „Parliaments, Estates and Representation”¹⁴. Wymieńmy jednak tych autorów, którzy bezpośrednio zajmowali się kwestiami funkcjonowania zgromadzeń stanowych w Prusach. W XVIII w. bliżej tą kwestię omawiał G. Lengnich¹⁵, w XIX w. M. Teppen¹⁶, E. Wichert¹⁷, E. Blumhoff¹⁸ i K. Breysig¹⁹, w XX w. kolejno K. Lohmeyer²⁰, M. Bär²¹, E. Turowski²², K. Górski²³, J. Gerlach²⁴, M. Biskup²⁵, I. Janosz-Biskupowa²⁶, J. Małek²⁷, S. Achremczyk²⁸, Z. Naworski²⁹ i W. Szczuczko³⁰. Dla weryfikacji poglądów tych autorów szczególnie cenne są edycje recesów zjazdów stanów Prus Krzyżackich (1233-1525) Maxa Toeppena³¹, oraz Prus Królewskich (1466-1479) Franza Thunerta³², a także monumentalna jego kontynuacja, już dzisiaj

East European Countries, w: *Communitas, princeps, corona regni*, Warszawa 1976, s. 1-12.

¹² W. Blockmans, *Typologie van de volksvertegenwoordiging in Europa tijdens de late middeleeuwen*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87, 1974, s. 483-502, w wersji angielskiej: *A typologie of representative institutions in late Medieval History*, Bd. 4 (1978), s. 189-215.

¹³ K. Orzechowski, *Les systèmes des assemblées d'états: origines, évolution, typologie*, *Parliaments, Estates and Representation*, t. 6, 1986, s. 105-111.

¹⁴ J. Małek, *Der Widerstand als Mittel im politischen Kampf der Ständerepräsentation gegen die Herrschenden im Herzogtum Preussen und Königlichen Preussen vom 16. bis 18. Jahrhundert*, *Parliaments, Estates and Representation*, t. 8, cz. 2, December 1988, s. 131-147 (zwłaszcza s. 131-132). Zob. też *Die Stände des Königlichen Preussen und die Republik Polen, Ständetum und Statsbildung in Brandenburg-Preussen*, Hrsg. von Peter Baumgart, Berlin-New York 1983, s. 108-128 (zwłaszcza s. 108-112).

¹⁵ G. Lengnich, *Geschichte der Preussischen Lande, Königlich Preussischen Antheils*, Bd. 1-9, Danzig 1722-1755, zwłaszcza Bd. s. 1-54 (*Einleitung*), Bd. 2, s. 1-24 (*Einleitung*) i Bd. 5, s. 1-60. (*Heutiger Zustand der Preussischen Regiments-Verfassung*).

¹⁶ M. Toeppen, *Zur Geschichte der ständischen Verhältnisse in Preusse (1525-1567)*, *Raumers Historisches Taschenbuch*, Neue Folge, x 8, Leipzig 1847, s. 301-492.

¹⁷ E. Wichert, *Die politischen Stände Preussens, ihre Bildung und Entwicklung bis zum Ausgange des sechzehnten Jahrhunderts*, *Altpreussische Monatsschrift* 1868, Jhrg 5, s. 213-242, 419-464.

¹⁸ E. Blumhoff, *Beiträge zur Geschichte und Entwicklung der westpreussischen Stände im 15. Jahrhundert*, „*Zeitschrift der Westpreussischen Geschichtsverein*”, 1894, H. 34, s. 1-80.

¹⁹ K. Breysig, *Einleitung*, w: *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Berlin 1894, Bd. 15, s. 1-222.

²⁰ K. Lohmeyer, *Die Entwicklung der Ständischen Verhältnisse in Preussen bis zur*

7-tomowa edycja „Actum statuum Terrarum Prussiae Regalis” (1479-1520) w opracowaniu Karola Górskiego, Mariana Biskupa i Ireny Janosz-Biskupowej³³. Dla naszego tematu szczególnie cenne są wstępy poprzedzające zawarte w tych tomach dokumenty źródłowe. Warto tu też wspomnieć o edycji „Inventarium Actorum Conventualium Terrarum Prussiae” (1600-1764) w opracowaniu Karola Górskiego³⁴.

Genezy bikameralizmu w Prusach Krzyżackich należy doszukiwać się w strukturze społeczeństwa tego kraju. Do 1411 r. niepodzielne rządy sprawował tutaj Zakon Krzyżacki, którego członkowie na skutek bezżenności byli kastą nieomal całkowicie oddzieloną od społeczeństwa. Liczebność Krzyżaków nie była wielka, w połowie XIV w. było ich 1000, w roku 1410 - 500 a w roku 1454 — 300 osób³⁵. Byli to panowie (*Herren*), natomiast poddani byli tylko sługami (*Diener*), jak to dosadnie określa M. Toeppen³⁶. Tymczasem społeczeństwo pruskie w roku 1400 liczyło już 480 tysięcy³⁷. Było oczywiste, iż społeczeństwo to wcześniej czy później upomni się o swoje prawa. Nie do przyjęcia było bowiem na dalszą metę, aby tolerować fakt, iż grupę rządzącą w kraju tworzyli ludzie urodzeni poza nią, skoro spośród miejscowych tylko 1 lub 2 osoby doszły do piastowania jakichś urzędów zakonnych³⁸, a miejscowe rycerstwo mogło co najwyżej liczyć na urzędy ziemskie chorążego lub sędziego³⁹. Proces emancypacji społeczeństwa pruskiego był procesem długotrwałym, liczącym ponad 200 lat (1233-1440). Społeczeństwo to tworzyły stany, w których przodowały miasta i szlachta. Te właśnie stany po zdobyciu trwałych podstaw ekonomicznych

Gewinnung der Suveränität durch den Grossen Kurfürsten. Zur altpreussischen Geschichte, Gotha 1907, s. 282-310.

²¹ M. Bär, *Die Behördeverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzig 1912.

²² E. Turowski, *Die innenpolitische Entwicklung Polnisch-Preussens und seine staatsrechtliche Stellung zu Polen vom 2. Thorner Frieden bis zum Reichstag von Lublin (1466-1569)*, Berlin 1937.

²³ K. Górski, *Pierwsze czterdziestolecie Prus Królewskich (1466-1506)* Rocznik Gdański, t. IX, 1938, s. 17-64.

²⁴ J. Gerlach, *Grudziądz miejscem obrad sejmiku generalnego Prus Królewskich (1454-1772)*, Rocznik Grudziądzki 1963, t. 3, s. 7-33.

²⁵ M. Biskup, *historia Pomorza*, t. II, cz. I, Poznań, s. 82 i n.

²⁶ I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziem Pruskich*, Warszawa 1974, s. 16-54.

²⁷ J. Małłek, *Ustawa o rządzie (Regimentsnottel) Prus Książęcych z r. 1542*, Toruń 1967, s. 75-99.

²⁸ S. Achremczyk, *Organizacja i funkcjonowanie sejmiku generalnego Prus Królewskich w XVIII w.*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XVIII*, z. 128, s. 121-146.

²⁹ Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Ustrój i funkcjonowanie na tle systemu sejmikowego Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 1992.

³⁰ W. Szczuczko, *Izba niższa sejmiku generalnego Prus Królewskich 1548-1562. Struktura i tok obrad*, w: *W kręgu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy północnej w XIV-XVIII w.*, Toruń 1988, red. Z.H. Nowak, s. 137-148.

³¹ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Orden* (dalej cyt.: ASP) hrsg. von M. Toeppen, Bd. 1-5, Leipzig 1874-1886.

³² *Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Antheils*, hrsg. von Franz Thunert, Danzig 1896.

wystąpiły z własnym programem politycznym. One aspirowały w pierw w współudziału w rządach z Zakonem, a potem mogły nawet zamyślać o przejęciu władzy w Prusach. Z innych grup społecznych duchowieństwo świeckie nie stanowiło w Prusach siły politycznej i nie odegrało w przyszłości większej roli. W procesie tworzenia się reprezentacji stanowej wyraźnie przodowały miasta, które od końca XIV w. poczęły dość regularnie odbywać tzw. *Städtetage*. Równocześnie cementował swoją odrębność stan rycerski, zwłaszcza w Ziemi Chełmińskiej i Ostródzkiej. Kolejnym krokiem, którego inicjatorem był Zakon było zwoływanie w końcu XIV i na początku XV w. zgromadzeń krajowych (*Landesversammlungen*) w związku ze zjazdami hołdowniczymi, sprawami gospodarczymi czy skargami poddanych⁴⁰. Ostatnio nawet H. Boockmann⁴¹ w polemice z M. Biskupem⁴² wyraził pogląd, iż nie można Zakonu posądzać o prowadzenie polityki antystanowej, przynajmniej do roku 1410. Wydaje się, że bliższy był prawdy M. Toeppen⁴³, który pisał obrazowo, iż Krzyżacy chętnie pokazywali się w obecności swoich poddanych przy okazji różnych uroczystości, czy nawet powoływali ich jako doradców. Doradcy ci nie tworzyli jednak w żadnym wypadku niezależnego przedstawicielstwa stanowego. Zakon nadal sprawował rządy autokratyczne, a rozwój reprezentacji stanowej dokonywał się ze znacznym opóźnieniem w porównaniu do Brandenburgii czy Pomorza Zachodniego. Mimo tego na początku XV w. zabrakło już tylko kroku do powstania w pełnym tego słowa znaczeniu reprezentacji stanowej. Stany nie uchwałyły jeszcze podatków, a więc nie miały prawa mieszać się w rządy Zakonu. Nastąpiło to dopiero w roku 1411, po klęsce grunwaldzkiej, kiedy to zbiedniały wielki mistrz Henryk von Plauen poprosił po raz pierwszy zgromadzone stany o podatek⁴⁴. W tym momencie stany zostały jakby dopuszczone do współrządów krajem. Odtąd mamy do czynienia z powszechnymi zjazdami stanów (*allgemeine*

³³ Akta stanów Prus Królewskich, to 1-3, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955-1963, t. 4, wyd. M. Biskup przy współpracy K. Górskiego, Toruń 1966-1967, t. 5 wyd. M. Biskup, Warszawa 1973-1977, t. 6 i 7, wyd. M. Biskup i L. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1979-1986.

³⁴ Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich, B. 1-2, wydał K. Górski, Toruń 1950.

³⁵ M. Toeppen, *Der Deutsche Ritterorden und die Stände Preussens*, „Historische Zeitschrift”, 1888, s. 433.

³⁶ Ibidem, s. 434.

³⁷ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986, s. 337.

³⁸ M. Toeppen, *Der Deutsche Ritterorden*, s. 434.

³⁹ H. Boockmann, *Bemerkungen zur frühen Geschichte der Stände in Preussen*, w: *Die Anfänge der Stände in Preussen und seinen Nachbarländern*, hrsg. v. Hartmut Boockmann unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner, München 1992, s. 42.

⁴⁰ M. Toeppen, *Der Deutsche Ritterorden*, s. 434.

⁴¹ H. Boockmann, o.c., s. 43.

⁴² M. Biskup, *Die Rolle der Städte in der Ständevertretung des Königreichs Polen, einschliesslich des Ordensstaates Preussen im 14/ 15 Jahrhundert*, w: *Städte und Ständestaat*, hrsg. v. B. Thoepfer, Berlin 1980.

⁴³ M. Toeppen, *Der Deutsche Ritterorden*, s. 435.

⁴⁴ E. Blumhoff, o.c., s. 4-5.

Ständetage) zwoływanymi w celu uchwalenia podatków, poprawienia monety i stosowania miar chełmińskich itd. Jednakże dopiero od r. 1432 tj. od momentu skorzystania przez stany pruskie z prawa oporu, co przejawiało się w żądaniu od Zakonu, aby przerwał wojnę z Polską, można w pełni mówić o istnieniu reprezentacji stanowej w Prusach⁴⁵. Szczególnym momentem w rozwoju pruskiej reprezentacji stanowej było zawiązanie w 1440 r. konfederacji - Związku Pruskiego⁴⁶. W tych właśnie latach nastąpiło kolosalne przyspieszenie aktywności stanów. Zwrócił na to uwagę ostatnio H. Boockmann⁴⁷. Otóż, tomy 2, 3 i 4 „*Acten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Orden*” obejmują lata 1436-1457 i przypadają nieomal dokładnie na lata działalności Związku Pruskiego obejmując czasokres 20 i pół roku, gdy natomiast tom 1 (1233-1435) obejmuje ponad 200 lat, a tom 5, lata 1457-1525, znów okres prawie 70 lat.

Z dotychczasowej analizy wynikałoby, że w Prusach Krzyżackich do roku 1454 dwa stany zajmowały szczególne miejsce w życiu politycznym kraju: miasta i szlachta. Powinno to znaleźć także swoje odbicie w sposobie funkcjonowania zjazdów stanów, a więc i prowadzeniu obrad. Sprawą tą bliżej interesowała się I. Janosz-Biskupowa⁴⁸. Z przykrością Autorka ta stwierdziła, że recesy zjazdów stanów, opublikowane przez Maxa Toepena, tak szczegółowo relacjonujące wypowiedzi dyskutantów, niewiele podają informacji o sposobie obrad. Autorka znalazła jeden wyraźny zapis o prowadzeniu obrad w odrębnych izbach, rycerskiej i miejskiej, a potem wspólnych na zjeździe stanów w Gdańsku w dniu 27 maja 1442 r.⁴⁹. Jeszcze bardziej o bikameralizmie w Prusach Krzyżackich przekonuje nas sposób rokowania stanów z wielkim mistrzem. Otóż, albo prowadzono bezpośrednie rozmowy z wielkim mistrzem zazwyczaj poza miejscem obrad (które odbywały się w ratuszu), ale w tej samej miejscowości, najczęściej na zamku, albo obydwie strony — szlachta i miasta — przekazywały swoje zdanie osobno na piśmie lub też rokowały za pośrednictwem swoich delegatów⁵⁰. Dodajmy, że zdarzało się nawet, że małe miasta obradowały oddzielnie, ale i tak podporządkowały się zdaniu wielkich miast⁵¹. Jeśli wreszcie idzie o skład tych

⁴⁵ K. Górski, *La ligue des Etats et les origines du Regime representatif en Prusse. Album Helen Maud Cam I*, Louvain-Paris 1960, s. 179: „Il semble donc qu'on doit fixer l'instauration réelle du regime representatif en Prusse, a 1432”.

⁴⁶ Por. Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych pod red. K. Górskiego, Poznań 1949.

⁴⁷ H. Boockmann, o.c., s. 51..

⁴⁸ I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 25 i n.

⁴⁹ I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 26 i ASP, Bd. II, s. 447: *In erste so haben die stete mit eyntrechtigem rate zcu den ritteren und knechten uffs hwes gesant, umbe zcu vorhoren und wissen, ab sie von den landen mit fuller macht weren hergesant, bittende sie das zcu en welden komen, adir ab sie sust andirsvor uffeyne gelegene stat welden komen, die im gequeme in der stat were, sie welden zcu en komen, also das die ritterschaft zcu den steten uff raethwes quam und die stete haben en gedancket, das sie sich gemuhet hatten zcu en zcu komen.*

⁵⁰ I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 26 i ASP, t. III, s. 408 i t. IV, s. 96.

⁵¹ I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 26 i ASP, Bd. II, s. 708.

zjazdów, to zazwyczaj miasta, zwłaszcza wielkie, przysyłały od 2 do 4 reprezentantów, natomiast rycerstwo prawdopodobnie po 2 z okręgu (bo tak np. zalecał im wielki mistrz w roku 1448), choć liczby reprezentantów rycerstwa na zjazdach były różne ⁵².

Kolejny etap w rozwoju bikameralizmu w Prusach wiąże się z datą 1454 r., czyli z wypowiedzeniem posłuszeństwa Zakonowi przez stany pruskie i inkorporację Prus do Polski. Wiąże się one także z II traktatem toruńskim, który podzielił państwo krzyżackie w Prusach na dwie części: pierwszą - odtąd nazywaną Prusami Królewskimi albo Prusami Polskimi oraz drugą - we wschodniej części Prus, która dalej pozostała we władaniu Krzyżaków

Dzieje bikameralizmu w Prusach Królewskich w latach 1466 - 1772 zasługują z pewnością na skrupulatną analizę. Zwłaszcza okres 1466 - 1569, dzięki 7 tomom (11 woluminom) „Aktów Stanów Prus Królewskich” oraz 2 kolejnym tomom (lata 1520 - 1526) przygotowanym do druku przez Irene i Mariana Biskupów wręcz zachęca do podjęcia takich badań. Dodajmy, że monografia funkcjonowania sejmiku generalnego Prus Królewskich pióra Zbigniewa Noworskiego⁵³ zajmuje się okresem późniejszym, tj. latami 1569 - 1772. W niniejszym artykule muszę z natury rzeczy ograniczyć się do spraw najbardziej istotnych, zdając sobie w pełni sprawę z roboczej formy moich propozycji i ustaleń.

Zwycięstwo w wojnie trzynastoletniej (1454 - 1466) stanów Prus Królewskich a zarazem Polski z Zakonem Krzyżackim otwierało nowe możliwości dla aktywności politycznej społeczeństwa pruskiego. Z areny politycznej Prus Królewskich zszedł Zakon Krzyżacki a jego miejsce (ale w jakże odmiennej roli) zajął król polski i państwo polskie. Wspólne zwycięstwo zakładało, przynajmniej na początku równowagę i partnerstwo polityczne. Aspiracje polityczne stanów pruskich sięgały naturalnie dalej. Chciały one oprzeć swoje stosunki z Polską na zasadzie unii personalnej i objąć faktyczne rządy w kraju. Odminną koncepcję reprezentował król i Korona Polska. Ich program sprowadzał się do stopniowej integracji i unifikacji Prus Królewskich z Koroną Polską. Na początek zaoferowano Prusakom znaczną autonomię. Zgodnie z art. 11 aktu inkorporacyjnego z 1454 r. zagwarantowano stanom, iż wszystkie ważniejsze sprawy tej prowincji (*causae notabiles*) będą rozpatrywane i rozstrzygane za wspólną zgodą i radą rajców tych ziem, duchownych i świeckich, szlachty i większych miast ⁵⁴. W ten sposób doszło do ustanowienia Rady Pruskiej (*Landesrat*), która wywodziła się z rady Związku Pruskiego. Równocześnie z dawnych zjazdów Związku Pruskiego wyłoniły się zjazdy stanów Prus Królewskich (*Ständetage*). One to zajmowały się takimi sprawami, o których nie była w stanie zadecydować Rada Pruska, przede wszystkim dotyczyło to uchwalenia podatków. W II połowie XV w. Rada Pruska zbierała się dość często, bo 3 - 4 razy w roku, a zjazdy stanów przeciętnie 2 - 3 razy w roku. Precyzyjne oddzielenie posiedzeń

⁵² I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 26-27.

⁵³ Zob. przypis 29.

⁵⁴ Związek Pruski, s. 180.

Rady Pruskiej od zjazdów stanów nie zawsze jest możliwe. Zwróciła na to uwagę I. Janosz-Biskupowa, podając, iż E. Blumhoff dla 1490 r. oblicza 4 posiedzenia Rady Pruskiej i 3 posiedzenia zjazdów stanów⁵⁵. Polityka wewnętrzna prowincji pruskiej miała być teraz w znacznym stopniu kreowana przez Radę pruską i zjazdy stanów. Należałoby zapytać, czy system dwuizbowy, charakterystyczny dla zjazdów stanów z czasów krzyżackich, pozostał nadal aktualny w nowych politycznych warunkach Prus Królewskich. Otóż tak, choć przeszedł on poważne przemiany, które były odbiciem dokonujących się zmian w społeczeństwie pruskim. Zajmijmy się nimi teraz bliżej.

Po roku 1466, w zjazdach stanów uczestniczyli z reguły członkowie Rady Pruskiej, a także przedstawiciele szlachty i małych miasteczek. Skład Rady Pruskiej ulegał poważnej ewolucji. Według projektów stanów pruskich z 1454 r. — jak pisze Karol Górski⁵⁶ — w jej skład mieli wchodzić „czterej wojewodowie, gubernator, przedstawiciele 7 większych miast, 2 ze szlachty i 2 starostów”. Ostatecznie skład Rady Pruskiej ukształtowały się na początkach XVI w. Wchodzili do niej: biskupi (warmiński i chełmiński), 3 wojewodów (chełmiński, malborski i pomorski), 3 kasztelanów (chełmiński, malborski i pomorski) oraz posłowie 3 wielkich miast Torunia, Elbląga i Gdańska, z reguły po 2 osoby⁵⁷. Razem 17 osób. Radcy duchowni i szlacheccy byli stałymi członkami Rady, natomiast radcy z wielkich miast byli niestałymi członkami rady, gdyż ich mocodawcy mogli każdy zjazd obsyłać innymi posłami. Radcy pruscy byli z reguły obecni na zjazdach stanów i są z nazwiska wymieniani w protokołach obrad. Pozostali uczestnicy obrad — szlachta i małe miasta — nie zawsze byli wymieniani w tych protokołach, co znacznie utrudnia śledzenie ich działalności. Protokoły zjazdów stanów były dziełem sekretarzy gdańskich, dlatego też większa w nich preferencja dla poczyną posłów wielkich miast, niż pozostałych uczestników zjazdu. Zjazdy stanów niewątpliwie przynajmniej do 1508 r. toczyły się w 2 izbach: ziemskiej i miejskiej. W tej pierwszej zasiadali dostojnicy duchowni i świeccy i zwykła szlachta, w drugiej duże i małe miasta⁵⁸. Usiłowania części szlachty, aby obrady na wzór polski odbywać wspólnie nie powiodły się⁵⁹. Podobnie starania części duchownych, aby w 1488 r. stworzyć na wzór niemiecki osobną kurię duchowną spełzły na niczym⁶⁰. Izba ziemska porozumiewała się z izbą mieszczańską przez posłów lub też częściej za pośrednictwem członków

⁵⁵ I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziem Pruskich*, s. 40.

⁵⁶ K. Górski, *Pierwsze czterdziestolecie*, s. 24.

⁵⁷ J. Gerlach, o.c., s. 14 i J. Małek, *Prusy Książęce, Prusy Królewskie w latach 1525-1548*, Warszawa 1976, s. 79 i n.

⁵⁸ K. Górski, M. Biskup, *Wstęp do t. I Aktów Stanów Prus Królewskich*, Toruń 1955, s. VIII-IX, Por. ASPK, t. I, s. 8.

⁵⁹ K. Górski, *Pierwsze czterdziestolecie*, s. 26.

⁶⁰ ASPK, t. I, s. 479-480: *Item hyrnach abbas Polplynensis [Paul v. Zullen] bogerte, das dy lande bsunder dy geistlichen prelaten under sich, unnde ouch dy stete undir [sich rotslagen] etc. Doruf Herr Karol [von Felde]: Lieber Herr, unnser vorfarn habenn is also gehalden, das dy herrn von den landen stets mit denen geistlichen prelaten in eyne rothe seyn gewesenn unnde hoffenn, wy werden is furbas ouch also halden.*

Rady Pruskiej ⁶¹, gdyż część z nich zasiadała w jednej izbie, a część w drugiej. Odbywało się to w ten sposób, że po odbyciu posiedzeń w osobnych izbach członkowie Rady Pruskiej zbierali się na wspólnym posiedzeniu aby omówić wyniki obrad ⁶². Doprowadziło to z czasem - o czym bliżej jeszcze powiem - do wyodrębnienia się z Rady Pruskiej - izby wyższej zjazdu stanów a potem sejmiku generalnego (*Landtag*). Zapowiedzią takich przemian była dyskusja na zjeździe stanów w Grudziądzu w listopadzie 1489 r., kiedy 3 wielkie miasta chciały według „starego zwyczaju” udać się na osobne obrady, Mikołaj Bażyński (Baysen) - wojewoda malborski zauważył, iż nie powinni tego czynić, gdyż są jednością w radzie i osobne obrady powinny być zaniechane. Mimo to, wielkie miasta tym razem jeszcze wyszły na osobne obrady ⁶³. W literaturze przyjęty jest pogląd (m.in. M. Biskup, K. Górski), iż zjazdy stanów aż do 1526 r. obradowały w 2 izbach: ziemskiej i miejskiej ⁶⁴. Słowa te zostały wypowiedziane w roku 1955, kiedy obydwa historycy zaczęli dopiero edycję „Aktów Stanów Prus Królewskich”. Sądzę, że pogląd ten winien być zweryfikowany dzięki nowym materiałom źródłowym, które przyniosła edycja tych właśnie wydawców. Uważam, iż w latach 1506 - 1508 zapoczątkowane zostały zmiany w strukturze zjazdów stanów pruskich, które zostały zakończone w 1526 r. Z podobną tezą wystąpił już w 1937 r. Ernst Turowski ⁶⁵. Praca tego autora spotkała się wówczas z poważną i zasłużoną krytyką ⁶⁶. Niemniej warte odnotowania jest jego zdanie, iż po odejściu w 1508 r. z Rady Pruskiej przedstawicieli szlachty i opatów powstała w Prusach Królewskich na wzór polski izba poselska, do której wybierano posłów w każdym z województw osobno. Autor nie podaje jednak źródła, skąd zaczerpnął te wieści. Jednakże zarówno M. Bär ⁶⁷ jak i K. Górski ⁶⁸ podają także, iż w roku 1508 z Rady Pruskiej odeszli przedstawiciele szlachty, choć i oni nie podają źródła swoich informacji. Przeprowadzając

⁶¹ ASPK, t. II, s. 45 (1489 r.): *Do gingen dy herrn von landen, grossen und cleynen steten noch alder gewonheit itzliche in besunderheit unde handelten der hulfte halben. Zo was der landschaft vort unde warte gesagt durch den woywoden von Pomerellen [...]*

⁶² ASPK, t. I, s. 481 (1488 r.): *Item am freitage des morgens, do landen und stete widder czusampne quomen, do sprach der herr abt [...]*; t. II, s. 16: *Noch essens zcu quomen dy herrn von landen unde steten, cleyn unde grosz, zcusampne [...]* *Da gingen dy grossen unde cleynen stete in gespreche unde als sy widder eynquomen*, t. II, s. 142 (1489 r.): *Do gingen dy landschaft in bsunderheit in gespreche unde by grossen stete inserste under sich unde dor noch samptlichen mitten cleynen steten*; t. II, s. 170 (1490 r.): *Item gingen dy stete un eynem gespreche unnde in iren eynkommen sprach her Niclas [von Baysen-Bażyński] Libenn herrn, habt ire euch besprochen, was ist euwer dutduncken [sic]? ASPK, t. II, s. 278 (1491 r.): *Item noch essens quomen landt und stete widder czusapne uf rathawsz*, t. III, s. 142 (1500 r.): *Primum terrestres suam sententiam dicunt, deinde civitates*.*

⁶³ ASPK, t. II, s. 167 (1490 r.): *Do wurden sich dy 3 grose stete noch alder gewonheit bosprechenn. Do andtwert en her Niclis, das nicht noth were, weren sy doch eynir lewthe und eynn raeth, unnd sulch sunderlich besprechenn musz doch noch abgethan werden*.

⁶⁴ ASPK, t. I, s. VIII.

⁶⁵ E. Turowski, o.c., s. 74-75.

⁶⁶ K. Górski, recenzja w „Rocznikach historycznych”, t. 14, 1938, s. 384-387.

⁶⁷ M. Bär, o.c., s. 31.

⁶⁸ K. Górski, *Pierwsze czterdziestolecie*, s. 24.

kwerendę w „Aktach Stanów Prus Królewskich” nie udało mi się odnaleźć interesującego fragmentu źródłowego, natomiast natrafiłem na inne istotne informacje. Wiadomości te skłaniają do wyrażenia poglądu, iż proces przekształcenia się zjazdów stanów dokonał się najpewniej w latach 1506 - 1526, tj. w pierwszym okresie panowania Zygmunta I⁶⁹. Na lata 1506 - 1508 przypada moment przełomu, natomiast rok 1526 jest jego prawnym potwierdzeniem. Przyczyny tych przemian były dwojakie: 1) dążenie Rady Pruskiej do zamknięcia swego składu; 2) dążenie szlachty pruskiej do emancypacji spod wpływu możnych (oligarchii pruskiej).

Jak już wspominaliśmy w pierwszym dziesięcioleciu XVI w. ustalił się ostatecznie skład Rady Pruskiej. O zamknięcie jej składu zabiegał sam Zygmunt I. Uwidoczniło się to w ordynacji z 1506 r., gdzie w art. 55 ustalono, iż kapituły warmińska i chełmińska wydelegują po 2 przedstawicieli, a wielkie miasta: Toruń, Elbląg, Gdańsk, po 4 przedstawicieli (z tego po 2 miało uczestniczyć w konkretnej sesji) na stałe do Rady Pruskiej i będą oni zobowiązani do złożenia przysięgi radców⁷⁰. Sprawa stałych przedstawicieli spośród wielkich miast pruskich wypłynęła ponownie w latach 1508 - 1509, kiedy to zarówno król polski, jak i Łukasz Watzenrode, biskup warmiński domagali się od torunian, elblązan i gdańszczan podporządkowania się zasadom przyjętym w ordynacji z 1506 r.⁷¹ I tym razem wielkie miasta oparły się delegowaniu ze swego grona stałych przedstawicieli do Rady Pruskiej. Czyniły tak i później. Te sztywne przepisy o składzie Rady Pruskiej, przysiędze radców itd. pozwalają wnioskować, iż została ona wówczas zamknięta. Nie stało się to wszystko od razu. Skład rady był zamknięty, ale członkowie Rady Pruskiej z wielkich miast brali jeszcze jakiś czas udział we wspólnych posiedzeniach z małymi miastami, np. w Malborku w październiku 1508 r.⁷² Podobnie w 1509 r. małe miasta prosiły Radę Pruską, aby zezwolono wielkim miastom wg. starych zwyczajów odbyć z nimi rozmowy⁷³. Oznaczało to jednak, iż w tym czasie kwestionowano już wspólne obrady wielkich i małych miast. Równocześnie z procesem zamykania się Rady Pruskiej, co automatycznie zakładało, iż jej członkowie nie powinni brać udziału w obradach poza Radą, miał miejsce proces tworzenia się izby szlacheckiej z udziałem w niej małych miast. W tym właśnie czasie coraz częściej w protokołach obrad zjazdów stanów wymienia się szlachtę i małe miasta (*gemeine land und kleine stete*) razem⁷⁴. Irena Janosz-Biskupowa⁷⁵ zauważa już w 1504 r. wspólne obrady szlachty i małych miast.

⁶⁹ Por. J. Gerlach, o.c., s. 15.

⁷⁰ ASPK, t. IV, cz. 2, s. 306.

⁷¹ ASPK, t. V, cz. 1, s. 260 i t. V, cz. 2, s. 79.

⁷² ASPK, t. V, cz. 1, s. 330.

⁷³ ASPK, t. V, cz. 2, s. 221: *die herrn aus den grossen steten noch alder gewonheit, in ire (kleiner Städte) zcu treten, zcu lassen*.

⁷⁴ ASPK, t. V, cz. 2, s. 140; t. V, cz. 3, s. 81, 133, 134, 160, 170, 171.

⁷⁵ I. Janosz-Biskupowa, o.c., s. 39, 40. Por. ASPK, t. IV, cz. 1, s. 113; *dorczy ouch die*

W tym też czasie szlachta pruska wyraźnie aktywizuje się. Kiedy na zjazd stanów w Malborku (30 XII 1507 — 4 I 1508) nie przybyła szlachta chełmińska wywołało to zdziwienie Rady Pruskiej⁷⁶. Proces tworzenia się izby poselskiej poza Radą Pruską przebiega paralelnie z tworzeniem się izby poselskiej w Polsce. Rok 1493 jest datą początkującą dzieje dwuizbowego sejmiku polskiego, ale proces toczył się dalej przez pierwsze dziesięciolecia XVI w. Analiza recesów stanów Prus Królewskich z lat 1512-1520 zdaje się świadczyć, iż w tych latach nastąpiło ostateczne ukształtowanie się nowego składu zjazdów stanów⁷⁷. Pierwszą izbę (*Oberstände*) tworzy teraz Rada Pruska nazywana Senatem o stałym dożywotnim składzie (z wyjątkiem radców z wielkich miast), a izbę niższą (*Unterstände*) tworzą posłowie szlacheccy, którzy z małych miast uzyskują swój mandat na drodze wyboru.

W recesach widać wyraźnie, iż szlachta i małe miasta są samodzielnymi partnerami występującymi wobec rady Pruskiej. O procesie tworzenia się izby niższej świadczą też inne fakty. Np. w 1517 r. zaleca się wojewodom aby dopilnowywali wyboru w swoim województwie posłów ze szlachty i małych miast⁷⁸. Z kolei ordynacja pruska z 1521 r. ustanawia stałe sejmiki 2 razy w roku⁷⁹, a dzieło wienczą *Constitutiones terrarum Prussiae* z 17 lipca 1526 r., które przewidują nie tylko sejmik generalny 2 razy w roku, ale sejmiki partykularne w czterech województwach, na których mają być wybierani posłowie do izby szlacheckiej⁸⁰.

Co do procedury obrad to z reguły zarówno izba wyższa (senat) jak i izba niższa (szlachta i małe miasta) pracowały oddzielnie, jednakże zarówno przy rozpoczęciu sejmiku jak i pod koniec odbywało się zebranie izb połączonych⁸¹. Dwuizbowy sejmik generalny Prus Królewskich przetrwał aż do 1772 r. i odzwierciedlał siłę poszczególnych grup społecznych (oligarchii wielkich miast, szlachty i małych miast). W ciągu 250-lecia dziejów sejmiku generalnego Prus Królewskich miały miejsca 2 niezwykle ważne fakty: Pierwszy w 1569 r.⁸², kiedy to nastąpiło włączenie autonomicznego dotąd sejmiku pruskiego w system parlamentarny Rzeczypospolitej. Dwaj, biskup warmiński i chełmiński, oraz 3 wojewodów i 3 kasztelanów zajęło miejsce w senacie koronnym. Nie weszły do niego wielkie miasta pruskie, natomiast szlachta pruska poczęła dość regularnie uczestniczyć w sejmach koronnych. Sejmik pruski upodobił się stopniowo do innych polskich sejmików; Drugi — to usunięcie w 1662 r.⁸³ małych miasteczek

gemeynen lande unnd cleynen stete ouch vorschreiben seint; s. 222: „denne die gemeyne landschaft unnd cleynen stete zcu sich lassen kommen”.

⁷⁶ ASPK, t. V, cz. 1, s. 201.

⁷⁷ ASPK, t. VI, s. 105, 136, 137, 158, 281-283, 288, 294, 296, t. VII, s. 79, 108, 113, 119, 120, 221, 236, 258.

⁷⁸ ASPK, t. VII, s. 108, 113.

⁷⁹ Corpus iuris Polonici, wyd. O. B a l z e r, Kraków 1906, t. III, nr 247.

⁸⁰ Corpus iuris Polonici, wyd. O. B a l z e r, t. IV/1, Lwów 1910, nr 78.

⁸¹ J. G e r l a c h, o.c., s. 27.

⁸² J. M a ł ł e k, *Dwie części Prus*, Olsztyn 1987, s. 77.

⁸³ S. A c h r e m c z y k, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772*, Olsztyn 1981, s. 51.

z obrad izby niższej. Wiąże się z tym sprawa znacznie szersza, a mianowicie tendencje do utworzenia systemu trzyizbowego. Dawniejsza literatura (J. Gerlach⁸⁴) przyjmowała, że stany niższe obradowały w 2 odrębnych kołach: szlacheckim i 27 miast mniejszych, a następnie spotykały się razem i podejmowały wspólne stanowisko. Ostatnio Z. Naworski⁸⁵ fakt ten kwestionuje, twierdząc, że z reguły obrady toczyły się we wspólnym pomieszczeniu. W. Szczuczko⁸⁶, który szczegółowo badał dzieje izby niższej w latach 1548-1562, nie zauważył, aby w tym czasie koło rycerskie i szlacheckie obradowało osobno. Przypadek taki miał jednak miejsce w 1558 r.⁸⁷, stąd można przypuszczać, iż zjawisko odrębnych obrad było częstsze. Rzecz wamaga dokładniejszych, szczegółowych badań archiwalnych. Zresztą szlachta pruskiej nie zależało na tym, aby małe miasteczka utworzyły trzecią izbę, ale wręcz odwrotnie nie bardzo widziały dla nich miejsce w zjazdach stanów zwłaszcza we wspólnej izbie. W każdym razie do 1662 r. izba niższa zajmowała z reguły wspólne stanowisko i to przekonuje nas, iż w Prusach Królewskich utrzymał się przez cały okres ich dziejów bikameralizm.

* * *

Wreszcie na koniec chciałbym krótko powrócić do tej części Prus, która po 1466 r. pozostała przy Krzyżakach. Przede wszystkim została ona pozbawiona przywódców szlacheckich, którzy po wojnie trzynastoletniej wyemigrowali do Prus Królewskich. Z miast liczył się tylko Królewiec. Życie parlamentarne musiało więc tutaj na nowo się odrodzić. Widać to w produkcji aktowej zjazdów stanów Prus Krzyżackich z lat uczestniczyli tutaj — jak dawniej — przedstawiciele wielkiego mistrza i Zakonu Krzyżackiego oraz szlachta i miasta. Mamy tu również do czynienia z systemem dwuizbowym. System ten zreformował wielki mistrz Fryderyk saski, który podzielił stany na 2 grupy: 1) radę, 2) wszystkich ludzi, którzy byli poza radą. Przypominało to model Prus Królewskich, a było wzorowane na Rzeszy Niemieckiej. Również powołanie do życia Prus Książęcych w 1525 r. nie było szczególną cenzurą w dziejach systemu dwuizbowego tego kraju, zmienił się tylko kontrpartner stanów. Miejsce Zakonu Krzyżackiego zajął świecki książę. W Prusach Książęcych system 2-izbowy utrzymał się do 1543 r. Wówczas to nastąpiło rozbicie stanu szlacheckiego na 2 grupy, a co za tym idzie 2 izby w sejmie. Odtąd sejm Prus Książęcych był sejmem trzyizbowym. Izbę tworzyli *Herrschaft und Landräte* albo *Herrenstand* (początkowo 2 biskupów, którzy odeszli w latach 1550-1551, 6 hrabiów i 12 landratów), II — izbę tworzyli *Ritterschaft und Adel*, III izbę *Städte*. Procedura obrad miała różne warianty. Klasyczną formą obrad były obrady oddzielne trzech izb i porozumiewanie się poszczególnych izb za pomocą pism. Wpierw obradowała nad proporcjami

⁸⁴ Ibidem, s. 27 i S. Achremczyk, o.c., Olsztyn 1981, s. 51.

⁸⁵ Z. Naworski, o.c. (w druku).

⁸⁶ W. Szczuczko, o.c., s. 142-143.

⁸⁷ Ibidem, s. 142.

książęcymi I izba, swoje wnioski przekazywała II izbie, jeśli ta zgadzała się na nie, to izby I i II przesyłały wspólne wnioski izbie III. W ten sposób miał miejsce nacisk I izby na II a I i II na III izbę. W najgorszym położeniu były więc miasta. Taka a nie inna procedura obrad była odzwierciedleniem realnej siły politycznej poszczególnych grup⁸⁸. Taki system obrad w Prusach Książęcych przetrwał do wieku XVIII.

To syntetyczne spojrzenie na dzieje systemu dwuizbowego w Prusach Królewskich oraz trzyizbowego w Prusach książęcych przekonuje nas do celowości tego typu badań. Poprzez przemiany tych systemów można odkryć siły, które je wymuszają, przyspieszają lub hamują. Jak widać z powyższego *Typologie der Ständischen Verfassungen des Abendlandes* nadal nas inspiruje.

LE BICAMÉRISME EN PRUSSE TEUTONIQUE, PRUSSE ROYALE ET PRUSSE DUCALE DEPUIS LE XVe JUSQU'AU XVIIIe SIÈCLES

R é s u m é

L'auteur tire les conclusions suivantes des resultats de l'analyse qu'il fait dans l'article:

1. Pour expliquer la genese du bicamérisme en Prusse teutonique, il faut partir de la structure sociale de ce pays ou il y avait deux états primordiaux, à savoir les villes et la noblesse.
2. Le bicamérisme se maintenait aussi, durant plus de trois siècles, en Prusse royale (1466-1772).
3. Le bicamérisme de la Prusse teutonique des années 1466-1525 et du Duché de Prusse après 1525 doit être considéré comme une continuation du système de deux chambres pratiqué aux assemblées d'états avant la Guerre de Treize Ans (1454-1466). Néanmoins, en 1543, la Diète de la Prusse ducale s'est transformée d'une assemblée de deux chambres en celle de trois chambres, la première chambre étant formée par les évêques protestants, comtes et landrats, la seconde par la noblesse, et la troisième par les villes. La Diète tricamérale s'est maintenue en Prusse ducale (alors dans le cadre du Royaume de Prusse) jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.

⁸⁸ Fragment ten opracowano na podstawie: J. Mattek, *Ustawa o rządzie (Regimentsmattel) Prus Książęcych z roku 1542*, Toruń 1867, s. 78-99, zwłaszcza s. 94-97. O podobieństwach i różnicach sejmu Prus Książęcych z sejmami Rzeszy i sejnem polskim zob. A. Vetulani, *Polskie wpływy polityczne w Prusach Książęcych*, s. 29-33.

